

MASARYKOVA UNIVERZITA

Fakulta sociálních studií

Katedra Sociologie

SOC560 Sociologický výzkum

Výzkumná práce

Spokojenost žebrajících v rámci interakcí s náhodným kolemjdoucím

Konečný Adam (UČO 427050)

15.6 2017

Obsah

Úvod.....	2
Cíl práce.....	3
Metodologie.....	3
Stanovení výzkumné otázky.....	4
Teoretické zarámování.....	4
Způsob sběru dat a vstup do terénu.....	4
Výsledky analýzy:.....	5
Alternace, možnost výběru a senzibilita.....	5
Falešná reciprocita.....	8
Alternativní způsoby falešné reciprocity.....	10
Útok na morálku.....	10
Fikce dlouhodobé známosti.....	11
Závěr.....	11
Zdroje:.....	13

Úvod

Podle Lynche (2005) je pouliční žebvání často považováno za projev anti-sociálního chování (Lynch 2005). Avšak přítomnost žebrajících lze sledovat na více úrovních. Mohou být chápáni jako indikátor rozsáhlejších společenských nešvarů, zároveň jejich zvýšená přítomnost v určitých oblastech může odradit ostatní občany navštěvovat tyto lokace zabarvené odstíny permanentního nedostatku (Clapper, 2012: 1). Žebvání sebou nese sociologické konotace s pojmy jako je chudoba, nedostatečná vzdělanost, či bezdomovectví, čímž v sobě uzavírá společensky aktuální témata, i když je tradice žebvání datována až do starověku (Bello et al. 2012).

Přestože peníze získané žebváním jsou pro některé jedince odkázané žít v pokračující chudobě neodmyslitelnou součástí každodenních praxí spojených s životem na ulici, není možné žebvání zobecňovat pouze na úroveň materiality. Nelze totiž opomenout význam interakcí, v nichž se žebrající střetávají s lidmi z vyšších tříd. Jedinci odhodlaní získat jednostranný dar popírají tezi reciprocity (viz. Mauss 2000). Jinými slovy žebrající používají svou podřadnou roli jako nástroj pro oprávněnost svého jednání. Jak zmiňují McIntosh a Erskine: „Autenticita žebráků je klíčový determinující faktor sloužící k pochopení jejich střetu s kolemjdoucími“ (Erskine, McIntosh 1999: 186).

S návazností na toto tvrzení je možné dedukovat, že autenticita strukturuje žebrákovo chování, a tudíž i charakter provedených interakcí za účelem získání daru. Čestnost žebrajících související s autenticitou poté reflektuje kvalitu interakcí, a naopak její absence – nečestné chování – otvírá prostor subversivním strategiím. V mnou představené studii polemizují s tvrzením, že ať je žebrající autentický nebo ne, snaží se v rámci interakce s kolemjdoucími chránit vlastní sebehodnotu, která apriorně přináležejí všem jedincům. Způsob, jakým se snaží žebrající udržet vlastní spokojenost související s pozitivní koncepcí sama sebe, přestože jsou vystavováni aktivitě související s neatraktivitou a neprestižností, je v mé práci vedoucí linkou mého bádání.

Cíl práce

Cílem mého výzkumu je vnést hlubší pochopení do života žebrajících, kteří jsou ve své „podřadné“ roli vystavování zranitelnosti, skrze svou neprestižnost a obecnou nepřijatelnost žebrání jako celosvětově rozšířeného fenoménu. Studie je prvotní fází dlouhodobého výzkumu, jenž nese pracovní název „Štěstí u žebrajících“. V tomto pilotním výzkumu jsem se zaměřil na každodennost a přirozenost žebrajících.

Mým primárním záměrem je snaha o pochopení mechanismů, skrze které si žebrající zachovávají svou důstojnost a sebe-hodnotu, což úzce souvisí jak s úrovní žitého štěstí, tak i s dlouhodobou spokojeností. Dlouhodobá spokojenost odkazuje k pojmům jako smysl života, růst a naplnění, tudíž k eudaimonické formě štěstí (Delle Fave et al. 2011). Naopak prožívané štěstí označované hedonickým je měřitelné na kontinuu bolest/potěšení a vztahuje se k aktuálnímu prožitku, v němž je vyjednáváno (Diener, Lucas 1999).

Inspiraci shledávám ve studii „STRONGER THAN DIRT: Public Humiliation and Status Enhancement among Panhandlers“ (1999), v níž autor Lankenau reflektuje způsob oblékání či tvorbu dlouhodobých vazeb, skrze které dochází k vyjednávání vlastní sebe-hodnoty. Mým cílem je tudíž snaha o nalezení dalších mechanismů a strategií, skrze které je udržována vlastní důstojnost a sebe-hodnota na úrovni každodenních interakcí.

Metodologie

V etnografické studii jsem se snažil po vzoru Atkinson a Hammersley (1995) analyzovat data kontinuálně v závislosti na nových závěrech, které byly systematicky doplňovány o nově vnesené poznatky směřující k závěrečné reflexi (Atkinson, Hammersley 1995). Svým přístupem jsem se snažil zdůraznit souhru mezi proměnnými, které se nachází v přirozeném kontextu. Z tohoto důvodu se etnografové obecně vyhýbají předpokladu apriorních konstrukcí či vztahů, namísto toho doufají v novou teorii, jež má vysvětlovat získaná data. Avšak LeCompte a Goetz (1982) zdůrazňují, že etnografický proces je natolik osobností, že není možné totožná data získat (LeCompte, Goetz 1982).

Souběžně dochází k ovlivnění získaných informací statusem a rolí výzkumníka. Sieber (1981) zdůrazňuje, že etnografická data jsou závislá na sociálním vztahu výzkumníka se subjekty pozorování. Tudíž by měla být výzkumníkem dostatečně reflektována role i status v rámci zkoumané skupiny (Sieber 1981). Například výzkumník v roli přítele má možnost přístupu k informacím, jež jsou limitovány svým přístupem ostatním, avšak zároveň dochází i k výraznějšímu zkreslení výzkumníkovým zásahem¹, který by měl být detailně reflektován (LeCompte, Goetz 1982).

¹ Výzkumníkovým zásahem je míněno narušení konvenčnosti a otevření se intimitě a vzájemnosti na základě vytvořené blízkosti.

Stanovení výzkumné otázky

1. *Jaké jsou způsoby vyjednávání spokojenosti žebrajících v rámci interakce ve veřejném prostoru za účelem získání jednostranného daru?*
2. *Jaké faktory strukturují v průběhu interakce s kolemjdoucími spokojenost žebrajících?*

Primární výzkumná otázka je zároveň i linií mé prvotní fáze výzkumné práce předcházející sběru dat z polostrukturovaných rozhovorů. Oproti tomu doplňující výzkumná otázka cílí k podchycení symbolických vztahů souvisejících s charakterem interakcí žebrajících. V druhé otázce sledávám vyšší potenciál pro možnou generalizaci závěrů s ohledem na sociologický diskurz.

Přestože je předmět výzkumu nejednoznačný a společně s charakterem položených otázek komplikovaný, odráží se ve volbě ohniska zájmu především snaha o prohloubení znalostí vztahujících se k žebrajícím jako nehomogenní skupině se specifickými a značně se lišícími způsoby vlastní performance. Očekávám, že v průběhu terénního pozorování se skrze žité interakce s žebrajícími dopátrám k novým východiskům, která mi mohou dopomoci při designu finálního výzkumu s ohledem na doposud přehlížené souvislosti.

Teoretické zarámování

Ve své studii vnímám po vzoru Deana a Melrose (1999) žebření jako „získávání dobrovolných jednostranných darů na veřejných místech“ (Dean, Melrose 1999:83-85). Štěstí, spokojenost, sebehodnotu a další vlastnosti spojené s kvalitou života ponechávám bez konkrétních definic, jelikož cílem práce je snaha o nalezení nových vztahů, což by přesným vymezením těchto aspektů zkreslovalo žádanou komplexnost získaných závěrů. Kořeny svého přístupu sledávám v symbolickém interakcionismu (Blumer 1986). Cílem této tradice je pochopení komplexního světa žitých zkušeností z pohledu těch, kteří je prožívají (Schwandt, 2008: 118).

Způsob sběru dat a vstup do terénu

Pro výběr sledovaného vzorku populace jsem využil metodu "outcropping". Tento systém výběru je nejběžněji používán při etnografických výzkumech deviací. Cílem je podchycení kontextu, v němž s nejvyšší pravděpodobností zastihneme respondenty ve svém přirozeném prostředí. Výzkumníkovou rolí je tudíž lokalizovat sítě, v kterých se budou v mém případě žebrající s nejvyšší pravděpodobností vyskytovat a v těchto místech dále postupovat v pozorování (Lee 1993). Způsob, jímž byla data sbírána odpovídá tvorbě takzvaných „jotting notes“ jež byly s odstupem času přepisovány do „full notes“ (Emerson, Rachel, Fretz 1995: 49-52).

V rámci mého osobního stanoviska ke zkoumaným respondentům jsem se snažil zaujmout neutrální přístup k vlastní roli, tudíž jsem se v této fázi výzkumu nesnažil konstruovat plánované, strukturované

rozhovory. Oproti tomu jsem se pokoušel pokračovat v neformálních rozhovorech, do nichž jsem vstupoval až po oslovení náhodnými jedinci². Tímto způsobem jsem usiloval o to, abych neintervenoval do každodenní reality respondentů, ale naopak jsem se chtěl pouze pasivně podílet na jejich každodennosti skrze vědomou volbu mě oslovit.

Pozorování a následně studované interakce s žebrajícími probíhaly v průběhu terénního výzkumu od 15.5. 2017 do 15.6. 2017. Data byla sbírána zpravidla ve slunečné dny v dopoledních či odpoledních hodinách ve snaze dosáhnout vyšší pravděpodobnosti střetu s žebrajícími vlivem příznivého počasí spojeného s vyšší hustotou kolemjdoucích. Přestože nebyla v průběhu výzkumu definována přesná místa určená k pozorování, primární data byla sesbírána v městské oblasti centra Brna. V rámci mých „toulek“ za respondenty byla zvýznamňována místa jako nádraží, náměstí, okolí azylových domů a kostelů, parky a frekventované ulice. Výběr těchto míst byl závislý na mých předešlých zkušenostech s praktikovaným žebráním.

Ve svém terénním výzkumu jsem se snažil dodržovat diverzitu městských oblastí (uzly veřejné dopravy, parky, náměstí) pro podchycení různorodějšího vzorku žebrajících. Soubor mých respondentů tvořili primárně muži³. Získané data obsahují záznamy vztahující se k 15 respondentům, avšak informace čerpající ze střetů s žebrajícími byly v mnoha případech strohé a hlubší poznatky společně s částečnými biografickými údaji byly v průběhu terénního pozorování sesbírány v 7 případech.

Výsledky analýzy:

Možnost volby, senzibilita a sentimentalita

V představované části mé analýzy vycházím ze zjištění na základě komparace dvou respondentů, z nichž první byl v době pozorování aktivním žebrajícím. Chci poukázat na důležitost interakcí žebrajících a zároveň na nevýhody, pramenící z podřadné role žebrajícího. Senzibilita a sentimentalita se jeví v následující analýze jako konstituční faktory související s kvalitou interakce žebrajících s kolemjdoucími. Avšak v případě žebrajícího, čelícího své podřadné roli, je průběh rozhovoru svazován rámcem závislosti na oslovovaných kolemjdoucích. Oproti tomu druhý, níže zkoumaný jedinec vymezující se žebráním, zvýznamňuje možnost volby, což vede také k odlišným způsobům vyjednávání své nezávislosti formou recipročních závazků, jenž přináší oboustranné výhody.

² Náhodnými jedinci jsou označováni lidé vyskytující se v rámci veřejného prostoru, kteří buď žádali o jednostranný dar, nebo vykazovali známky existenční chudoby či se podíleli na „shadow work“, což je pojem odkazující k nelegálním a zdánlivě legálním aktivitám prováděných v rámci pouliční ekonomie mimo systém regulérních zaměstnání (Snow and Anderson, 1993).

³ Přestože se v průběhu terénního pozorování objevilo i několik příležitostí interakce s ženami, soubor získaných dat nebyl dostatečně bohatý pro hlubší analýzu.

Terénní poznámky, hlavní nádraží Brno:

Muž ve věku 32 let mě se zaujetím pozoruje. Rozvzpomínám si, že jsem se s ním dnes střetl, když mě před pár hodinami aktivně oslovoval na Zelném trhu o finanční výpomoc. Předešlá interakce probíhala nenuceně, přestože jsem odmítl žebrajícímu darovat peněžní obnos. Když jsem podruhé spatřil muže s vitální tělesnou konstitucí, v očích se mu zračilo nadšení.

„Jste velmi citlivý, toho jsem si všiml už podle Vaší rovné chůze, a toho, že jste mě hned poznal“, chválil muž mou pozornost směřovanou k jeho osobě, přestože opět neobdržel z mé strany jakýkoli dar. Při prvním kontaktu jsem se dozvěděl, že obývá brněnské veřejné prostory po dobu dvou týdnů. Avšak co se týče aktivního žebvání, své strategie pro zisk obživy shrnoval neúspěchem.

A: „A jak se vám daří získávat peníze? Pomáhají Vám oslovení lidé?“ (optal jsem se vážným tónem)

B: „Nedaří – lidé mají strach! Bojí se, že je okradu, až budou vytahovat své drobné z peněženky.“

Při druhém setkání jsem si evokoval pohledy kolemjdoucích plné strachu vytáhnout své peníze. Muž však neprojevoval známky nebezpečnosti, nepoužíval sprostý slovník, a dokonce se přiznal, že nepije i nekouří, aniž by se tím nějak vychloubal. Zkoumanému jedinci jsem navrhl, zda by nebylo lepší, když budou potenciální obdarovatelé mít možnost vhodit peníze do předpřipravené nádoby (klobouku), čímž si udrží vyšší osobní prostor, a tudíž se nebudou cítit tak ohroženi při vytahování své osobní hotovosti.

A: „Takže by Vám bylo nepříjemné jen pasivně sedět a čekat?“

B: „Vyhovuje mi chodit a oslovovat lidi“.

Přestože mi chybí kompletní záznam výpovědi, muž generalizovaně tvrdil, že preferuje vlastní svobodu. Pasivitu si spojoval s méněcenností, a také zvýznamňoval⁴ aspekt svého věku. Svůj produktivní věk pokládal za nejvyšší překážku vzhledem k povaze pasivního žebvání. Ačkoli neměl zájem se držet mé rady, bylo pozorovatelné, jak nad nápadem s kloboukem krátkodobě přemítá.

V průběhu konverzace k nám přistoupil žák základní školy, s kterým se muž důsledkem času tráveného na hlavním nádraží seznámil. V průběhu jejich konverzace zkoumaný respondent prohlásil: „Ale ty jsi slíbil, že tady se mnou budeš do devíti hodin večer!“

(8. června. 2017)

⁴ Svůj věk si asocioval s vykazováním produktivnosti. Přestože nepracoval, chůze a aktivní oslovování jedinců byly pro muže faktory potvrzující vlastní autonomii.

Z interakce jsem vyvodil, že přestože jsou pro muže peníze podstatné, jsou v návaznosti na nově vyjednávané interakce sekundární. Na základě tohoto pozorování převažovala kvalita⁵ rozhovorů navazujících pocity sounáležitosti důležitost finanční pomoci.

Terénní poznámky, poblíž Armády spásy, Brno:

Přestože muž ve věku přesahujícím 60 let tvrdil, že nežebřá, podílel se na výsledném obrazu pouliční ekonomie. Místem pobytu v Armádě spásy a aktivitami jako je přehrabování odpadků, se v návaznosti na studii Petra Vašáta (2012), mohl muž zařadit do reprezentace „třídy nejchudších“ (Vašát 2012: 251-252). Výpovědní hodnotu tohoto muže shledávám v hlubším pochopení aktivity žebrání skrze vymezování se vůči ní.

Při cestě zpět domů ze supermarketu se mi v cestě objevil postarší muž zanedbaného vzhledu s bosýma nohama, jehož primárním cílem bylo si popovídat. Jelikož jeho den měl volný spád, nenuceně se přizpůsobil mé trajektorii, při níž jsme vedli cca. dvacet minutový rozhovor. Zdůrazňoval pomoc strejdy, jelikož mu poskytl částku 25 tisíc korun, poté co ukončil vztah se svou ženou. Přestože se chlubil výčtem finančních zdrojů ve formě kreditních karet a spoření, svůj život na ubytovně (předtím půda v kostele u Kapucínů), spojoval i se strategiemi, jež jsou charakteristické pro rutinizované chování bezdomovců. Na rozdíl od žebrání se nevymezoval probírání odpadků.

A: „A našel jste někdy něco cenného?“ (ptám se z vlastního zájmu)

B: „V koších i na dalších místech jsem našel již kolem 40 dokladů, ale peníze v nich zpravidla nebyly“

Muž detailněji popisoval své „kořisti“. Líčil, že často kontaktoval majitele ztracených dokladů, kteří s vděkem dorazili k ubytovně si vyzvednout své soukromé dokumentace a další náležitosti. Navrácení dokladů si spojoval s finanční odměnou, avšak obdrženy dar v něm nerozvíjel identitu žebrajícího. Nejvyšší významnost vkládal do navrácení fotoalba, kde měl majitel zvětšeny fotky svého psího mazlíčka. „Ani nevíte, jak jsou tyto lidé za navrácení těchto věcí vděční,“ poznamenal dojatě muž, jako by byl zjevením spasitele.

Z provedeného rozhovoru vyplývalo, že sentimentalita (viz. fotoalbum) je aspekt, který vytváří koherentnost a smysluplnost interakcí, v nichž se necítí být žádná strana znevýhodněna. Muž, který byl vyléčen z rakoviny a vyhoštěn ženou, si udržoval pohled plný optimismu. Bylo zřejmé, jak oceňuje mou snahu vést rozhovor na rovnocenné úrovni. Opět jako předchozí respondent neupřednostňoval⁶ peníze před kvalitou interakce.

Avšak akumulované peníze muži dodávaly možnost volby. „Mít na ubytovně něco cenného, hned o to přijdu. Ale já se můžu vždycky sebrat, a odejít“, řekl ve chvíli, kdy chtěl poukázat na svou svobodu, jakou mu finance přináší. Co se týče vztahu k penězům, byl však zastáncem „férovosti“. „Investoval jsem tak jednou deset korun. Já vím, že o nic nejde! Přesto mi kamarád

⁵ Kvalitou je odkazováno na složky jednání jako je vyslechnutí, pochopení, sdílení a rovnocennost.

⁶ V průběhu interakce se nedožadoval jakékoli pomoci, pouze společnosti.

pět dlužil, protože to byl náš společný plán. Chtěl jsem je nazpět. To víš, že nemám rad rvačky, ale pouze pošťuchování!“⁷, dodal úsměvně postarší muž.

(3.června 2017)

Z chování jsem deduktivně vyvodil, že zásadovost skrytá pod určitými pohnutky je spojená s reciprocitou. Oproti zmiňovanému žebrajícímu na hlavním nádraží, se konverzace s postarším pánem odlišovala formou vyjádření specifické nezávislosti, jež byla aktivně vyjednáвана svým popřením méněcennosti a zejména zdůrazněním možnosti volby. Naopak první respondent, přestože vykazoval známky aktivního žebření, byl ukotven do role pasivní oběti svou neschopností zpětně vyrovnat obdržný dar. V mé přítomnosti dosáhl pouze projevů vděčnosti pramenící z přátelské interakce nenarušující jeho ani mou důstojnost jakoby šly všechny dary stranou.

Falešná reciprocita

Čas, jenž jsem strávil v terénu, mě nasměřoval k domněnce, že to není pouze produktivní věk, co odkazuje v průběhu interakce žebrající k pocitům méněcennosti a ztráty důstojnosti, avšak obecně síla. Síla, jako kvantifikovatelná fyzikální jednotka, je v doslovném slova smyslu v sociálních vědách neměřitelná, avšak koncepce zdraví, maskulinity, moci, či disciplinace jsou zabarveny konotacemi, které úzce se silou souvisí. Z pozorování jsem usoudil, že síla se jeví jako jeden z konstitučních prvků vedoucích k morálním dilematům spojených s žebřením a jeho subjektivní kontextualizací⁷. V této kapitole přiblížím vztah síly na formu žebračkovy interakce. Analýza dvou představených a zároveň nechtěných střetů s žebrajícími, se dotýká tématu morální ambivalence spojené s projevem síly a vitality obecně.

Terénní poznámky, hlavní nádraží Brno:

Před vstupem do hlavního nádraží postává muž zavalité postavy produktivního věku. Svým oblečením nejeví známky absolutní chudoby a ani svým způsobem chování nevykazuje rysy zjevného postižení. Muž přibližující se k mé osobě působí sebevědomě a odhodlaně. V ruce svírá červenou krabičku s neidentifikovatelným obsahem. Přes můj nezájem se snaží se mnou navázat kontakt. Avšak namísto oslovení či prosby, pouze napřahuje svalnatou paži, v níž drží krabičku směřovanou k mému tělu, jakoby se snažil narušit hranice mého soukromí. Odmítám převzít obsah, avšak muž je neústupný. Krabička, v níž jsou údajně hodinky stále gravituje poblíž mého těla. Mladík se snaží ulehčit situaci slovy: „Neboj se, v tom není bomba!“ Až ve chvíli, kdy na scénu nastupuje pravděpodobně jeho kumpán, muž rezignuje ze své neodbytnosti. K jeho osobě dopadají kárná slova: „Nech už toho a pojď!“ Oba jedinci odcházejí, avšak cestou se pokouší nabízet krabičku dalším kolemjdoucím, kteří také jeví nezájem.

(5.června 2017)

⁷ Subjektivní kontextualizace v mé práci odkazuje k chápání vlastní síly performované skrze interakce ve veřejném prostoru za účelem získání daru

Na první pohled zřejmá síla asociovaná s mohutným vzezřením jedince pravděpodobně nevbuzovala důvěru také v ostatních kolemstojících. Interakce tohoto jedince nepůsobila už na první dojem důvěryhodně, a napomenutí jeho „známého“ tuto domněnku pouze potvrzovalo. Instrumentální forma jednání v sobě implicitně ukrývala konflikt, jenž by následoval po převzetí krabičky. Jednání tohoto muže jsem při své analýze kódoval pod termínem falešné reciprocit, tudíž aktu vytvářejícího nechtěný závazek.

Na základě střetu s tímto mužem docházím k závěru, že síla žebrajících je jedním z faktorů, jenž v průběhu interakce vyzývá k použití nemorálních strategií. K tomuto předpokladu jsem dospěl z přesvědčení, že skrze vyšší sílu a vlastní autonomii se žebrající v rámci interakce nestaví do podřadné pozice, což se promítá na poškozeném dojmu žebračkovy "oprávněnosti". Ačkoli je síla potřebná k soběstačnému přežití, v případě kariéry žebrajícího je síla spíše překážkou, jež nutí jedince vymýšlet subversivní strategie, jež jsou komplementární s klesající mírou autenticity, a tudíž oprávněnosti.

Terénní poznámky, park Lužánky:

V době sobotního odpoledne, kdy jsem s dvěma kamarády seděl nerušeně v parku, mě poctil svou přítomností prostý kluk ve věku kolem sedmi let. Hned úvodní větou, jež byla směřována k naší skupince, se tázal, zdali bychom mu nekoupili hamburger či limonádu. Zvolil přímou strategii, při které nejevil známky provinilosti. Naopak působil, že aplikované jednání je přirozenou rutinou. Přestože jsme odmítali „pomoc“, nabídl jsem dítěti minerální vodu, která ležela na trávniku. Kluk nejprve s trochou ostychu uchopil láhev, pak se z plna hrdla napil. Poté, co mu byla nabídnuta tato pomoc, se cítil mnohem víc součástí naší skupinky, jakoby byl obdrženy dar symbolickým gestem pro přetřhání hranic, bez nichž se stírá dimenze vlastního soukromí. Toužil si sáhnout na volně položené mobilní telefony, a kamaráda přesvědčil, ať mu půjčí na chvíli kytaru. Klukovo chování bylo vlezlé, a přestože každého z nás oslovoval pane, choval se drze a s neúctou, až jsme byli nuceni jej autoritativně vyzvat k odchodu, čemuž se zjevně bránil.

(27. května 2017)

Přestože byla přítomnost kluka určitým způsobem nepříjemná, jeho chování nebylo spojováno s nebezpečím, či ublížením. Oproti muži, nutícího lidi přebírat neidentifikovatelné předměty na hlavním nádraží, se v této situaci neobjevovala nevyslovená demarkační linie, jež by jasně oddělovala přístupné a nepřístupné chování. Oproti muži toužil po seznámení a tvorby vzájemné blízkosti formou sdílení materiálních statků. Zapůjčení kytary v dítěti evokovalo pocity radosti a přináležitosti, jako by byl vytvářen závazek reciprocit naší důvěrou, kterou využíval pro stupňující se kladení nároků.

Jak v případě muže na nádraží, tak i dítěte v lužáneckém parku, sloužily předměty jako nástroje pro ustanovení exkluzivního vztahu založeného na sdílení/závazku⁸ a zároveň jako zdroje pozornosti. V prvním případě však síla sloužila jako zdroj nátlaku ve snaze přesvědčit kolemjdoucí převzít nabízenou věc – a tudíž k tvorbě falešné reciprocit. V druhém případě absence síly sloužila jako zdroj náklonnosti a sdílnosti – což vedlo také k tvorbě falešné reciprocit, jelikož sdílené předměty byly nabízeny přes nutnou dávku přemlouvání a nevyžadované vlezlosti.

⁸ Sdílení je v rámci interakcí s žebrajícími chápáno jako podmínka závazku

Alternativní způsoby falešné reciprocity

V minulé kapitole jsem nastínil, jakým způsobem se aspekt síly promítá do interakcí, jež jsou spojovány s převzetím darů ve veřejném prostoru. Avšak falešná reciprocita nekončí pouze vztahem k fyzické konstituci, jelikož jsem během pozorování objevil i jiné strategie, skrz které je falešná reciprocita vyjednávána. Mezi signifikantní zjištění patří také morální obligátnost, díky níž si jedinci chrání svou identitu nepostihnutelnosti, a dále strategie konstruování pomyslné známosti, což bude dále rozebíráno v závěrečné kapitole.

Útok na morálku

Terénní poznámky, poblíž Armády spásy, Brno:

Muž vyššího věku kolem 60 let, který mě aktivně oslovil na Křenové ulici, obdržel po mém přesvědčení v následujících minutách finanční příspěvek 20 korun. Volil nepřímou strategii. Konverzaci inicializoval zvoláním: „Mohl bych poradit? Vy budete určité místní.“ Poté vyprávěl o práci hlídače, kterou vykonává údajně několik kilometrů za Brnem v Sokolnicích, směrem od tuřanského letiště. K prosbě o finanční výpomoc se dostal oklikou, skrz v práci zapomenuté doklady společně s penězi. Muž žádal o finanční hotovost na cestu pod záminkou, že nechce jet na černo. Ryzost mužovy výpovědi, jež byla spojená s morální zodpovědností, ve mně vyvolala určitý pocit obligátnosti. Svou upřímnou výpovědí spojenou o osobní detaily silově působil na mé morální zásady, přičemž kombinoval pojmy⁹ jako koupě lístku a práce. Po několika minutách jsem jej potkal před Armádou spásy, kde společně s dalším mužem (zřejmě bezdomovcem), vesele a nezávazně konverzovali. Po jejich zahlédnutí jsem přemítal nad hodnověrností jeho výpovědi.

(25. května 2017)

Žebrající zvolil strategii sebeospravedlňování, jako by žebrel pouze výjimečně. Jeho prosba se jevila jako reprezentace lidského omylu, k němuž mám já – jako vlastník finančního obnosu – řešení. Falešnou reciprocitu se snažil vytvářet napojením svých trablů na legislativu (jízdy na černo), kterou s mou pomocí nehodlá porušovat. Tímto způsobem jsem byl obětí vyššího závazku, jež nesouvisel pouze s mou osobou, ale s dohledem na dodržování předpisů, což ve mně vytvářelo nechtěný reciproční závazek.

⁹ Používal slova spojená se společensky uznávaným chováním

Fikce dlouhodobé známosti

Terénní poznámky, poblíž Náměstí Svobody, Brno:

Postarší muž upravené vizáže oděn do formálního oblečení se ze vzdálenosti několika metrů snaží navodit oční kontakt. Po dosažení mé pozornosti mě pozdravem „dobrý den“ oslovuje, jako bychom byli staří známí. Měl jsem pocit, že čeká na otázku, zda se známe. Po mém optání jsem se dočkal rychlé odpovědi. „Však my se známe z kostela, vy jste student tady na fakultě, no nemám pravdu?“ říká muž přátelským tónem. Když jsem odpověděl, že jej neznám, nevzdával se svého přesvědčení. Situace mi připadala podezřelá, avšak neubráníl jsem se otázce: „Co potřebujete?“. Opět jsem měl pocit, že tuto otázku očekával. „Kdybyste byl tak hodný a dal mi peníze na jídlo, nebo mi tady můžete něco koupit,“ řekl pohotově muž. Když jsem řekl, že pokud počká, zajdu do Billy vzdálené přibližně sto metrů pro vyžadovanou limonádu, vyjádřil nesouhlas. Poté se mě ještě zeptal na cigaretu, jako by chtěl vytěžit z naší známosti alespoň minimum. Interakce končila dovětkem: „zase se potkáme“.

(20. května 2017)

V tomto případě se snažil zkoumaný jedinec vytvořit falešnou reciprocitu způsobem známosti, tudíž formou již vytvořeného vztahu, skrze který se chtěl pravděpodobně vymezit sociální distanci, jež byla mezi námi přirozeně vytvořena. S historkou „známe se z kostela“ jsem se již setkal u jedné žebrající ženy v minulosti, tím pádem jsem muži od první chvíle nevěřil, a vnímal jeho jednání jako pouhou strategii. Při tomto střetu byla pozorovatelná důležitost osobního vztahu – předpoklad pro možné optání k finanční pomoci ze strany kolemjdoucích. Zvolání: „zase se potkáme“ podtrhovalo důležitost dlouhodobých sociálních vazeb a zároveň udržovalo mezi mnou a žebrajícím pouto, jež nebylo přerušeno po ukončení interakce.

Závěr

Z představených zjištění vyplývá, že jedním z faktorů, kterým žebrající přikládají význam je vzájemná, přátelská interakce. Přestože jsem v určitých případech žebrající neobdaroval, oceňovali mou schopnost vést s nimi rovnocenný dialog. Navození pocitů intimity, blízkosti a známosti shledávám jako faktory, které se z dlouhodobého hlediska podílejí na konstrukci spokojenosti žebrajících více než získané peníze. Avšak k tomu, aby byl žebrající schopný vést rovnocenný rozhovor, musí prokázat vlastní autonomii¹⁰, jež není u autentických žebrajících vyžadována.

¹⁰ Dle Rayn a Deci (2002) se jeví každodenní zkušenosti spojené s autonomií, kompetencí a souvisejícími faktory jako významné prediktory štěstí a vitality (Ryan, Deci 2001).

S přijetím těchto předpokladů, je autonomie žebrajících v rámci interakce, v níž dochází k možnému předání daru, vyjednávána v závislosti na výsledném způsobu žebření¹¹. V nadneseném slova smyslu je poté možné na verbální úrovni považovat za autonomního žebrajícího člověka, který je schopný vést s náhodným kolemjdoucím hluboký, smysluplný rozhovor. Naopak pasivní žebrající se vzdává své autonomie, což může dopomoci výši výdělku, ale ne hodnotné interakci.

Souvislosti s kvalitou interakcí sledávám v Parsellově (2011) studii „Homeless identities: enacted and ascribed“, v níž autor poukazuje na proměnu bezdomovecké identity. Rozvíjí vztah příjmu finančních a charitativních dotací na změny chování, projevujícími se vyšší vděčností, podřízeností a pokorou jejich příjemců. Z Parsellových závěrů dále vyplývá, že rysy jako individualita, či humoristické jednání, byly pod vlivem pasivně přijímané pomoci u zkoumaných jedinců upozadřovány. Dedukuji, že souvztažně s přijatou pasivitou klesá i kvalita a různorodost sociálních vztahů a tím pádem také spokojenost žebrajících dožadujících se interakce.

Závěry studie se shodují se zjištěním výzkumu Robert Diener a Ed Diener (2006). Na základě získaných dat rozvíjí polemiku nad důležitostí materiálních a sociálních potřeb v bezdomovecké populaci. Dochází k zjištění, že potřeby týkající se sociálních vazeb nejsou podřazené materiálním potřebám, ale zastupují v hierarchii rovnocennou pozici (Diener, Diener 2006). Hypotézu potvrzují i Lee a Ishii Kuntz (1987), kteří zmiňují, že samota negativně koreluje s životní spokojeností a pozitivními afekty (Lee, Ishii-Kuntz 1987). V návaznosti na tyto informace, se žebrající v případě ignorace ze strany kolemjdoucích utvrzuje ve své samotě a zároveň nezískává zpětnou vazbu potvrzující jeho autonomii. Usuzuji, že čím vzácnější je pro žebrajícího rovnocenná interakce s kolemjdoucími, tím vyšší je zároveň i pomyslná sociální distance.

Naopak ze závěrů mé analýzy vyplývá, že síla je faktor, jež žebření znesnadňuje, čímž jsou vitální jedinci v tomto případě s vyšší pravděpodobností nuceni využívat rafinovanějších, subversivních strategií, k nimž může síla dopomáhat. Avšak tyto strategie spojené s nátlakem se s přidržením objektivního nadhledu nemohou stát zdrojem společenské spokojenosti a uznání, což souvisí s popřením tradičně chápané reciprocity.

Jeden z výsledných závěrů „falešná reciprocita“, jež může sloužit jako senzibilizující konstrukt pro pochopení jednání žebrajících, je v mé studii chápána jako pomyslný nástroj, který má chránit důstojnost a sebe-hodnotu žebrajících. Falešná reciprocita je interpretovatelná jako pomyslná náplast – jež má buď stírat hranici mezi darujícím a obdarovaným, nebo naopak slouží jako nástroj manipulace svou schopností přenést pomyslnou zodpovědnost do rukou potenciálního dárce tvorbou morálního, či odlišného závazku.

Na základě zjištění se otvírá otázka, zdali je adekvátní nahlížet na dar pouze jako na cílený výsledek interakce. Při odmítnutí této tradiční perspektivy je možné sledávat v daru žebrajícím také prostředek pro seznámení, jenž předchází hlubším procesům sociální dynamiky spojených s navazováním dlouhodobých vazeb, jejichž důležitost je ve vztahu k spokojenosti žebrajících nedostatečně prozkoumaná.

¹¹ Při pasivním žebření je interakční potenciál potlačován více než v případě aktivního oslovení, kdy je často nutné, aby žebrající aktivně zasahoval i v průběhu interakce.

Zdroje:

Bello, M. B. et al. 2012. Patterns of Street-Begging, Support Services and Vocational Aspirations of People Living With Disabilities in Ilorin, Nigeria.

Biswas-Diener, R., & Diener, E. 2006. The subjective well-being of the homeless, and lessons for happiness. *Social Indicators Research*, 76(2): 185-205

Blumer, H. 1986. *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Univ of California Press.

Clapper, T. M. 2012. About beggars. eHow Contributor.

Dean, H., & Melrose, M. 1999. Easy pickings or hard profession? Begging as an economic activity. Pp. 83-101. Begging Questions-Street-level economic activity and social policy failure.

Delle Fave, Antonella, et al. 2011. The eudaimonic and hedonic components of happiness: Qualitative and quantitative findings. *Social Indicators Research*, 100(2): 185-207.

Diener, E., & Lucas, R. E. 1999. 11 personality and subjective well-being. *Well-being: Foundations of hedonic psychology*, (213).

Emerson, Robert M., Rachel I. Fretz, and Linda L. Shaw. 1995. *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago: University Of Chicago Press.

Hammersley, M., & Atkinson, P. 1995. *Ethnography: Practices and principles*. New York: Routledge. Retrieved December, 2, 2008.

Lankenau, S. E. 1999. STRONGER THAN DIRT Public Humiliation and Status Enhancement among Panhandlers. *Journal of contemporary ethnography*, 28(3): 288-318.

LeCompte, M. D., & Goetz, J. P. 1982. Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of educational research*, 52(1): 31-60.

Lee, G. R., & Ishii-Kuntz, M. 1987. Social interaction, loneliness, and emotional well-being among the elderly. *Research on aging*, 9(4): 459-482.

Lee, R. M. 1993. *Doing research on sensitive topics*. Sage

Lynch, P. 2005. Understanding and responding to begging. *Melb. UL Rev.*, 29, 518.

Mauss, M. 2000. *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. WW Norton & Company.

- McIntosh, I., & Angus, E. 1999. I feel rotten. I do, I feel rotten: exploring the begging encounter. *Begging Questions-Street-level economic activity and social policy failure*, 183-203.
- Parsell, C. 2011. Homeless identities: enacted and ascribed. *The British journal of sociology*, 62(3), 442-461.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual review of psychology*, 52(1): 141-166.
- Schwandt, T. A. 1994. Constructivist, interpretivist approaches to human inquiry. In *Handbook of Qualitative Research*. 1994. Sage Publications: Thousand Oaks, 118–37.
- Sieber, R. T. 1981. Many roles, many faces: Researching school-community relations in a heterogeneous American urban community. *Anthropologists at home in North America: Methods and issues in the study of one's own society*, 202-220.
- Snow, D. A., & Anderson, L. 1993. *Down on their luck: A study of homeless street people*. Univ of California Press.
- Vašát, Petr. 2012. „Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších.“ *Sociologický časopis*, 48 (2): 247-282.